

Το ανάγλυφο που αφιέρωσε ο Αρχίνος από τον Ωρωπό με την παράσταση της θεραπείας του.

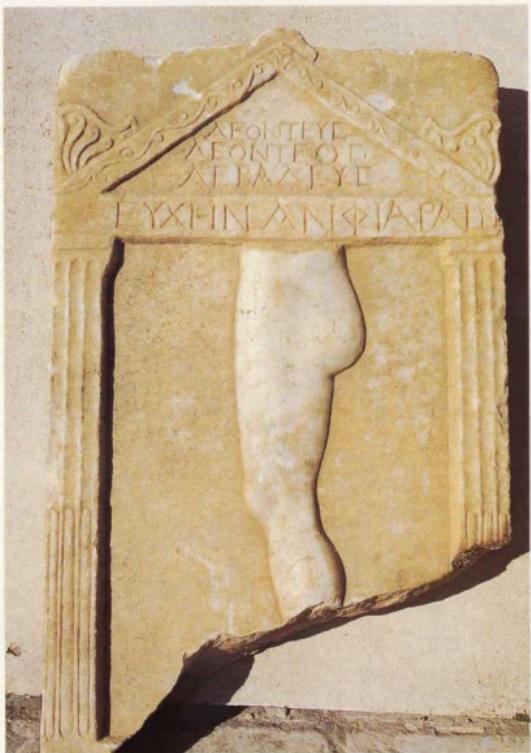
ΤΟ ΑΜΦΙΑΡΕΙΟ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ

Στο βορειότερο σημείο της Αττικής, μέσα σε δάσος πεύκων, βρίσκεται το μεγαλύτερο στην αρχαία Ελλάδα ιερό του χθόνιου θεού Αμφιαράου.

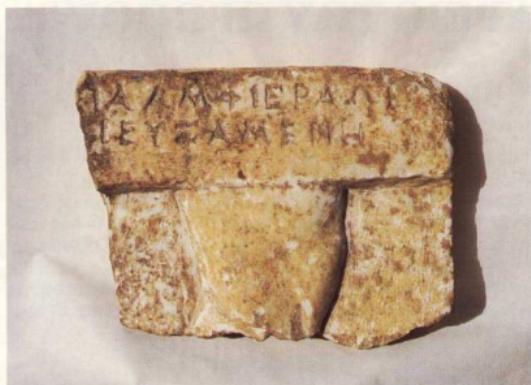
Το Αμφιάρειο το ερεύνησε με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας ο Βασίλειος Λεονάρδος, Έφορος Αρχαιοτήτων και Διευθυντής του Επιγραφικού Μουσείου. Ο Λεονάρδος είχε σπουδάσει ιατρική, την οποία ίμως γρήγορα εγκατέλειψε και ασχολήθηκε με την κλασική φιλολογία και την αρχαιολογία: διορίστηκε Έφορος Αρχαιοτήτων το 1885, δύο χρόνια μετά τον Χρήστο Τσούντα. Το Αμφιάρειο υπήρξε η πρώτη του ανασκαφή, με την οποία και ασχολήθηκε ολόκληρη τη ζωή του, από τις 18 Ιουνίου 1884 έως τις 27 Ιουνίου 1930, ημέρα του θανάτου του.

Βασίλειος Χ. Πετράκος

Έφορος των Αρχαιοτήτων Αττικής

Ανάγλυφο ίάσεως από το Αμφιάρειο, αφίέρωμα του Λεοντέως από τη Λειθαδία

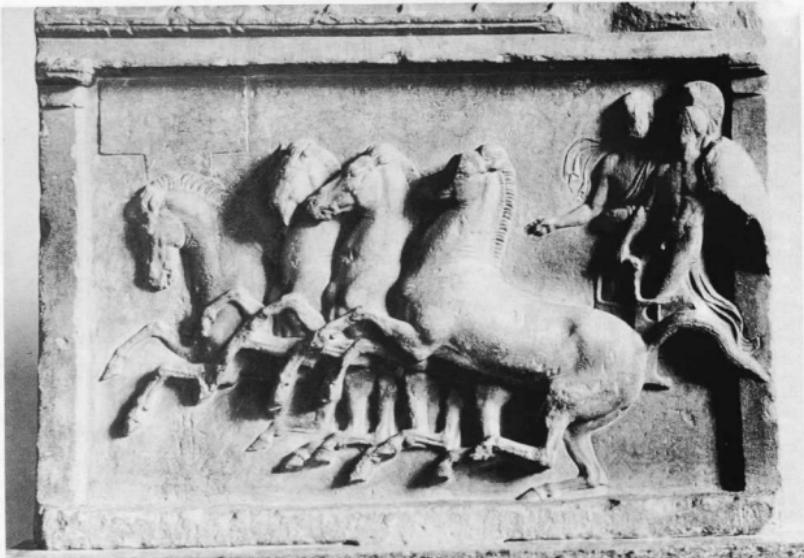
Ανάγλυφο ίάσεως από το Αμφιάρειο, αφίέρωμα σύγνωστης γυναικάς.

Από τα αρχαία ιερά, τα πλέον ενδιαφέροντα είναι των ιαματικών θεών, Ασκληπιού, Αμφιάραου. Στην Αθήνα διάσημο ήταν το Ασκληπείο, στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης, ενα στην υπόλοιπη Αττική έχουμε δύο ιερά του Αμφιάραου, ένα μικρό και ταπεινό στον Ραμνούντα και το δεύτερο, μεγάλο και διάσημο, στον Ωρωπό, στα σύνορα της Αττικής και της Βοιωτίας. Το μεγάλο αυτό Αμφιάρειο δεν είναι καθαρά αττικό, γιατί ο Ωρωπός ανήκε στη Βοιωτία και στο Κοινόν των Βοιωτών. Διατέλεσε όμως κατά μεγάλα διαστήματα στην κατοχή της Αθήνας, μάλιστα κατά το δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αι. είχε σχεδόν εξαπτικούς.

Το Αμφιάρειο του Ωρωπού διαφέρει από τα πολλά ιερά της Αττικής κατά τον χαρακτήρα. Εκείνα ήταν θρησκευτικά κέντρα κάποιου δήμου και η σημασία τους ήταν περιορισμένη. Ακόμη και το ιερό της Ελευσίνας είχε καθαρά αττικό-αθηναϊκό χαρακτήρα, ενώ το Αμφιάρειο του Ωρωπού ήταν το εθνικό ιερό μιας πόλης, ενός κράτους, και η φήμη και η ακτινοβολία του εκτείνονταν έξω από τα εθνικά όρια. Χρησίμευε ως τόπος δημοσίευσης των επισήμων εγγράφων της πόλης και για μεγάλο διάστημα και του κοινού των Βοιωτών. Με τους αθλητικούς και μουσικούς αγώνες που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια, τα «Αμφιάρεια τα μεγάλα», συνέρρεαν στο ιερό πλήθος ανθρώπων απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας, τη Μικρά Ασία, την Ιταλία. Οι ιερέας του Αμφιάραου ήταν, μαζί με τον άρχοντα του Ωρωπού, επώνυμος και αυτός του έτους και τούτο δείχνει τον πολιτικό χαρακτήρα του αξιώματος του.

Το Αμφιάρειο ιδρύθηκε στα τέλη του 5ου π.Χ. αι., μετά την εγκατάλευψη του θηβαϊκού Αμφιάρειου, γνωστού από τον Ηρόδοτο. Ο Στράβων μας πληροφορεί πως το θηβαϊκό Αμφιάρειο μεταφέρθηκε στην Ωρωπά έπειτα από χρονού.

Η μεταφορά της λατρείας του θεού από τη θηβαϊκή Κνωπία, που αναφέρει ο Στράβων, στον Ωρωπό έπειτε να δικαιολογηθεί στους πιστούς και τούτο έγινε με μικρή παραλλαγή του μύθου του Αμφιάραου. Ο ήρωας

Ανάγλυφο από το Αμφιάρειο, αήμερα στο Βερολίνο, με την παράσταση του αγωνίσματος της απόδασης.

αυτός, γιος του Οικλέους, ανήκε στη γενιά του Μελάμποδα και θαύμασε στο Άργος μαζί με τον Άδραστο, του οποίου την αδελφή Εριφύλη είχε πάρει ως σύζυγο. Όταν ο Πολυνείκης, γιος του Οιδίποδα, διωμενός από τον αδελφό του Ετεοκλή, ήλθε στο Άργος ζητώντας βοήθεια για να πάρει τη Θήβα, ο Αμφιάραος, γνωρίζοντας από πριν, επειδή ήταν μάντης, την κακή κατάληξη της επιχείρησης, αρνήθηκε να μετάσχει στην εκστρατεία που ήθελε ο Πολυνείκης και προσπάθησε να πείσει και τους άλλους αρχηγούς που θα ἐπαρναν μέρος σ' αυτή. Ο Πολυνείκης όμως, χαρίζοντας το φημισμένο περισσεύο της Αρμονίας, της γυναικας του βασιλιά της Θήβας Κάδμου, στην Εριφύλη, μπόρεσε με τη μεσολάθησή της να αναγκάσει τον Αμφιάραο να πάρει μέρος στην εκστρατεία εναντίον του Ετεοκλή μαζί με τους άλλους έξι αρχηγούς (Επτά επι Θήβας). Όπως όμως είχε προβλέψει ο Αμφιάραος, η εκστρατεία απέτυχε

από τους αρχηγούς άλλοι σκοτώθηκαν και άλλοι τράπηκαν σε φυγή. Ανάμεσα σ' αυτούς που υποχώρησαν ο Αμφιάραος τράπηκε με το άρμα του σε φυγή προς τη μεριά της Αττικής. Τη στιγμή που ο δώκτης του Περικλύμενος ετοιμαζόταν να τον σκοτώσει, Δίας ρίχνει τον κεραυνό του, ανοίγει η γη και χάνεται μέσα της ο ήρωας με το άρμα και τον ηνιοχό του Βάτωνα. Τη συνέχεια που μας ενδιαφέρει τη διηγείται ο Παυσανίας, ο οποίος μας λέγει πως κατά τη γνωμή μερικών το χάσμα που κατάπιε τον Αμφιάραο δεν ανοιχτήκε εκεί όπου σήμερα είναι το ιερό του αλλά κάπου στο δρόμο ανάμεσα στη Θήβα και τη Χαλκίδα σ' ένα τόπο που ονομάζεται Άρμα. Οι Ορώπιοι όμως, κατά τον Παυσανίαν πάντοτε, θεώρουσαν ότι η πηγή που υπήρχε στο ιερό ήταν εκείνη από την οποία ήγιε ο Αμφιάραος ως θεός πλέον. Με την εκδοχή αυτή των Ορωπίων, η οποία δεν αμφισθήτηκε,

συμβιθάστηκαν οι αντιθέσεις και δημιουργήθηκε ισχυρή δικαιολογία για την ίδρυση του ιερού στο σημείο όπου θρίσκεται τώρα. Λέγει μάλιστα ο Παυσανίας πως «κοντά στον ναό της πάντη στον οποία οι Ωρώποι ονομάζουν πηγή του Αμφιάραου. Σ' αυτήν δεν θυσιάζουν ούτε χρησιμοποιούν το νερό της για καθαριμούς ή για να πλύνουν τα χέρια. Είναι όμως καθηερωμένο, όταν κανείς θεραπεύεται από κάποιαν άρρωστια μετά από μαντεία του θεού, να ρίχνει σ' αυτήν ασημένια και χρυσό νομίσματα, γιατί πιστεύεται πως από την πηγή αυτή βγήκε ο Αμφιάραος σα θεός πα». Το Αμφιάρειο ήταν ιαματικό ιερό και δύοι έπασχαν από κάτι και ήθελαν να θεραπευθούν ή χρειάζονταν λύση στο κάπιο σημαντικό πρόβλημα που τους απασχολούσε ζητούσαν τη βοήθεια του θεού. Για να πετύχουν το σκοπό τους ακολουθούσαν ορισμένο τυπικό που μπορούσαν να το πληροφορθούν από τους υπαλλήλους του ιερού ή

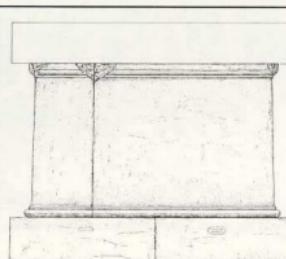
από ειδική στήλη πάνω στην οποία ήταν χαραγμένο (ιερός νόμος).

Όποιος λοιπόν έμπαινε στο ιερό με σκοπό να ζητήσει τη θεραπεία του ή λύση στό κάποιο πρόβλημά του, πλήρωνε δικαίωμα εισόδου και για απόδειξη ἐπαιρνεί ένα μολυθένιο εισιτήριο με τις ανάγλυφες μορφές του Αμφιαράου και της Υγείας και τις λέξεις IEPOΝ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ ΥΓΕΙΑ. Κατόπιν ο άρρωστος ή εκείνος που ήθελε χρησόμ, δηλαδή τη συμβούλη του θεού, ἐπρεπε να καθαρθεί θυσιάζοντας στον Αμφιάραο και τους σύμβωσους του θεούς είναι κράρι, πάνω στα νωπό δέρμα του οποίου κομμόταν. Μέσα στον ύπνο του δεχόταν, σε όνειρο, τη συμβούλη του θεού για το πρόβλημα που τον απασχολούσε ή ακόμη και θεραπευόταν. Μετά τη θεραπεία ή το χρησό οι πιστοί έριχναν μέσα στην πηγή του ιερού χρυσά ή ασπρένια νομίσματα και αφού εκπλήρωναν όσες άλλες τυχών υποχρεώσεις όριζε η καθιερωμένη διαδικασία της χρησιμοδοσίας ή της θεραπείας, αφέρωναν διάφορα αντικείμενα στο θέο, ως ευχαριστήριο ή ως εκπλήρωση υπόδοχεστης προς αυτόν, όπως συμβαίνει και σήμερα με τα τάματα ή τα ταξίματα. Την ύπαρξη αφθόνων ταμάτων, από πολύτιμο μέταλλο μάλιστα, μαρτυρούν επιγραφές που βρέθηκαν στο ιερό, οι οποίες περιέχουν μακροτάτους καταλόγους αφιερωμάτων. Όταν μαζεύονταν πολλά απ' αυτά, τα πουλούσαν ή τα έδιναν σε ειδικούς τεχνίτες εργολάδους οι οποίοι τα έλιωναν και κατασκεύαζαν άλλα αφιερώματα για το θέο, κάτι που γίνεται και σήμερα στα μεγάλα προσκυνήματα, λ.χ. στην Παναγιά της Τήνου. Από τα αφιερώματα αυτά δεν σώθηκε, και τούτο είναι ευνότητο, παρά ένα μικρότατο χάλκινο χέρι με εμφανή τα σημάδια της οργανικής παραμόρφωσης. Μας σώθηκαν όμως αρκετά αφιερώματα από μάρμαρο, ανάγλυφα και γυλυπτά. Ιδιαίτερα ενδιαφέρει ένα ανάγλυφο που εικονίζει, στο αριστερό του μέρος, τον Αμφιάραο όρθιο να κάνει χειρουργική επέμβαση στον ώμο ενός νέου, του Αρχίνος. Δεξιά εικονίζεται ο Αρχίνος πάλι, σε στάση ικέτη, και στη μέση της

Μολυθένια εισιτήρια εισόδου στο ιερό του Αμφιαράου με τις ανάγλυφες μορφές του θεού ουτού και της Υγείας.

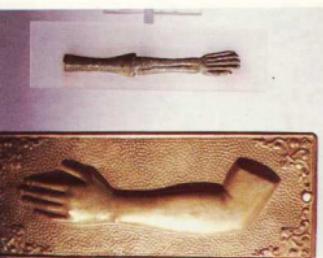
Χάλκινο σταθμίο από το Αμφιάρειο με την επιγραφή «Αμφιαράου».

Το βάθρο του αγάλματος του Σύλλα εμπρός από τον μεγάλο ναό του Αμφιαράου (σχ. Μανόλιας Σκουλούδη).

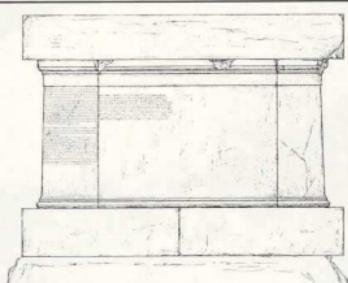
Το βάθρο του αγάλματος της Αδείας, συζύγου του Αυτοδίκου, αφιέρωμα στον Αμφιάραο τον βασιλιά της Θράκης Λυσιμάχου (σχ. Μανόλιας Σκουλούδη).

Χάλκινο τάμα (τύπος) με τη μορφή χεριού, στο οποίο διακρίνονται τα σημάδια της παραμόρφωσης.

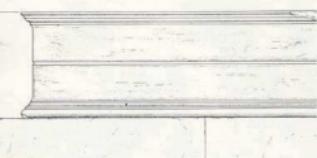
Χάλκινο ιατρικό εργαλείο από το Αμφιάρειο με την επιγραφή «Ηλιοδώρου».

Το βάθρο του αγάλματος του Ιαυρικού. Η αναθηματική επιγραφή χαράχτηκε στο διάστημα 74-44 π.Χ. (σχ. Μανόλιας Σκουλουδῆ).

Τμήμα της ζωφόρου των τριγλύφων της μεγάλης στάσης του Αμφιάρειου με λειψάνα της αναθηματικής επιγραφής (σχ. Μανόλιας Σκουλουδῆ).

Το βάθρο του αγάλματος του Βρούτου, του δολαρόφου του Ιουλίου Καίσαρας (σχ. Μανόλιας Σκουλουδῆ).

παράστασης βλέπουμε πάλι τον ίδιο να κοιμάται ξαπλωμένος σε κρεβάτι, ενώ ένα φίδι του γλείφει τον ώμο, όπου, όπως φαίνεται έτασσε. Στο κάτω μέρος του αναγλύφου είναι χαραγμένη η επιγραφή 'Αρχίνος Άμφιαράωι ἀνέθηκεν'.

Το Αμφιάρειο, ως μεγάλο ιερό, είχε προσωπικό που φρόντιζε να διατηρούνται τα κτήρια του σε καλή κατάσταση, να φυλάγονται τα αφερόματα, να τηρείται η καθαριότητα και η τάξη και γενικά να λειτουργεί ομαλά χωρίς προβλήματα που θα παρεμπόδιζαν την εκπλήρωση του σκοπού του και θα έβλαπταν τη φήμη του.

Ο οπουδαιότερος αξιωματούχος του ιερού ήταν ο ιερέας ο οποίος ήταν υποχρεωμένος, σύμφωνα με τον κανονισμό λειτουργίας του ιερού, να διαμένει σ' αυτό από το τέλος του χειμώνα ως την εποχή του οργώματος. Στο διάστημα αυτό δεν είχε δικαίωμα να αποσιάζει συνέχως περισσότερο από τρεις ημέρες και η συνολική παραμονή του στο Αμφιάρειο, στο διάστημα ενός μήνα, δεν επιτρέποταν να είναι μικρότερη των δέκα ημερών. Δικαζε ακόμη τα μικρά παραπτώματα των προσκυνητών μέσο στο ιερό, έκαμε τις δημόσιες θυσίες και έλεγε τις ευχές των θυσιών των ιδιωτών, ευλογούσε δηλαδή τη σφάγια. Από τα ζώα που θυσίαζονταν, δημόσιας και ιδιωτικά, είχε δικαίωμα να πάρει ένα μέρος, το δέρμα και μιαν ωμοτλάτη.

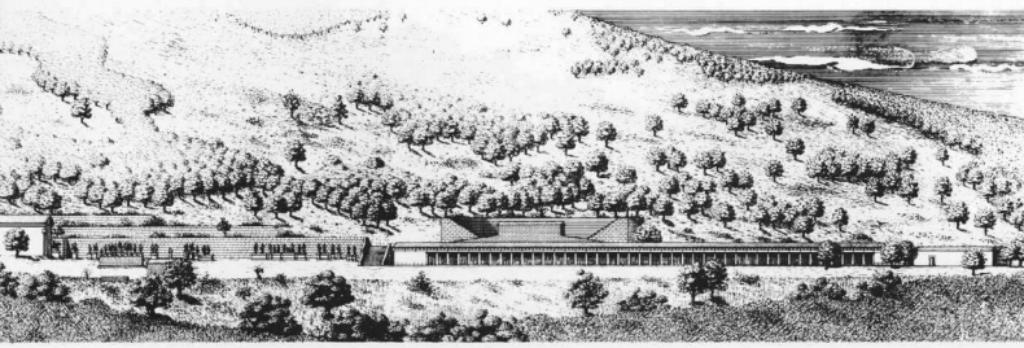
Αναπληρωτής του ιερέα ήταν ο νεωκόρος, ο οποίος μεριμνούσε για τη φύλαξη και την καθαρότητα του ιερού και φρόντιζε για την, από θρησκευτική άποψη, καθαροτήτα των προσκυνητών. Ο νεωκόρος βεβαίωνε την κατάθεση, εκ μέρους των ασθενών ή εκείνων που ζητούσαν χρησόμ, της απαρχής, χρηματικού ποσού εννέα οβολών που πληρωνόταν προκαταβολικώς, και συνέτασε και ανακοίνωνε τον κατάλογο εκείνων που επρόκειτο να κοιμηθούν στο κοιμητήριο του ιερού.

Η προσέγγισή μας σήμερα στο ιερό είναι διαφορετική από ό,τι των αρχαίων. Οι παλιοί δρόμοι έχουν χαθεί μέσα στο δάσος και οι νέοι αυτοκινητόδρομοι προσφέρουν εσφαλμένη εικόνα του χωρού, σε σχέση πάντοτε με

Το Αμφίπειο κατά τον 19ο αιώνα. Στο βάθος το παλιό μουσείο.

Αναπαράσταση της αριστερής όχθης του Αμφιαρέου (σχ. Κ. Ηλιάκη).

τον τρόπο που τον έβλεπαν οι αρχαίοι.

Η είσοδος του ιερού του Αμφιαρέου ήταν στα αρχαία χρόνια από τα ανατολικά, γιατί εκεί κατέληγε ο δρόμος που ερχόταν από τον Δωριό ή το ιερό λιμάνι, το Δελφίνι. Τα κτήματα του είναι κατασκευασμένα στις όχθες ενός χειμάρρου, της **Χαράδρας** όπως την έλεγαν οι αρχαίοι (IG VII 4255), που διασχίζει έναν από τα ωραιότερα πευκόδαστα της Αττικής. Στην αριστερή όχθη βρίσκονται τα επίσημα οικοδομήματα, η στοά, το θέατρο, ο ναός, ο ωμός, και στη δεξιά απλώνται η κατοικίδια συνοικία. Για προστασία του χώρου που ανήκε στο θεό από τους καταπτήτες, υπήρχαν ορόσημα που όριζαν την ιερή ιδιοκτησία. Ένας τέτοιος όρος, του 4ου π.Χ. αι., μας έχει σωθεί:

(δρός) μή τοιχοδομένης ἐντὸς τῶν δῶρων ίδωπται (IG VII 422: ορόσημο του ιερού) απαγορεύεται η οικοδόμηση στην περιοχή που ορίζεται από τα ορόσημα). Το πρώτο κτήμα που θα συναντήσουμε δεξιά μας, αν πλησιάσουμε το ιερό από τα ανατολικά, μετά την είσοδο στο ιερό, είναι ένα τετράγωνο του 4ου αι., που στα χριστιανικά χρόνια μεταβλήθηκε σε θέρμες. Είναι πολύ πιθανό ότι παρόμιος ήταν και ο αρχικός προσριμός του. Αποτελούσε δηλαδή λουτρική εγκατάσταση, ένα από τα στοιχεία που συνετέλεσαν στην αύξηση της φήμης του Αμφιαρέου στην αρχαιότητα, αφού και στην

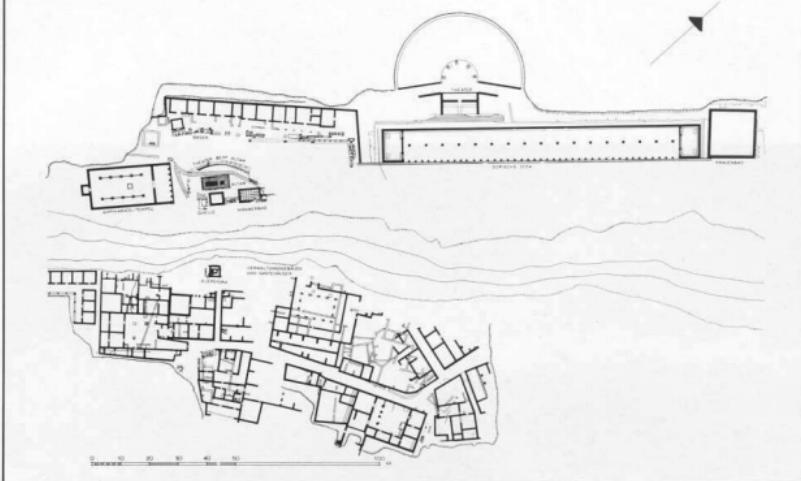
ποίηση το λουτρά υποκατέστησαν το ιερό, όπως φαίνεται από το επίγραμμα της Ανθελονίας (XII 129) για τον Αρεγείο Φιλοκλή, ο οποίος γέγραψε και μέχρι λαοτρών Αμφιαράου ώς καλός, (θα δρεις χαραγμένη ακόμη και στα λουτρά του Αμφιαράου την επιγραφή ωραίος Φιλοκλῆς).

Ευδύν μετά τα λουτρά βλέπουμε τη μεγάλη στοά η οποία έχει μήκος 110 μ. Αξιοθαύμαστο μνημείο για το μέγεθός του, κτίσμα του 4ου αι. π.Χ., δεύτερο σούχαζόταν το ιερό στα χρόνια της ακμής του. Χρησιμεύει αποκλειστικά για τη διαμονή των επισκεπτών του ιερού και των ασθενών. Στο εσωτερικό τίθενται εφόδιασμένη με ένα θρανίο σ' όλη της το μήκος, ενώ στα ακρά της, ανατολικό και δυτικό, υπήρχαν δύο δωμάτια, επίσης εφόδιασμένα με θρανία και τράπεζες. Σ' αυτά τα δωμάτια γινόταν η εγκιώμηση δώων ήγιοτουσαν χρησιμό από τον Αμφιάραο, οι οποίοι, μέσα στον ύπνο τους, σε όνειρο, δεχόνταν τη συμβουλή του θεού ή ακόμη και τη θεραπεία. Ακολουθούσαν δέθεασα οι πιστοί κάποια διαδικασία που πειραράφει σύντομα ο Παυσανίας: θύουσι δὲ καὶ αὐτῷ [τῷ Αμφιαράῳ] καὶ πάσιν δύσις ἔστιν ἐπὶ τῷ θυμῷ τὰ δόντα προειργασμένων δὲ τούτων κριόν θύσαντες καὶ τὸ δέρμα ὑποστρέψαμενοι καθεδύουσιν ἀνάμενοντες δήλωσιν ὄνειρας, (θυσιάσουν ώμα όχι μόνο σ' αυτὸν (τον Αμφιάραο) αλλά και σ' όλους όσων τα ονόματα

είναι γραμμένα πάνω στον βωμό. Όταν γίνουν όλα αυτά τα προκαταρκτικά και θυσίασσον (εκείνοι που ζητούν χρησιμό) κριάρι και ξαπλώσουν πάνω στο δέρμα του, κοιμούνται, περιμένοντας, μέσα στον ύπνο τους, το φανέρωμα του ονείρου). Την περιγραφή του Παυσανία εικονογραφεί το ανάγλυφο του Αρχινού για το οποίο έγινε λόγος. Την ίδια περίοδο εποχή που αφιερώθηκε το ανάγλυφο, στο ιερό κοιμήθηκε ο Ευεξίνπος, γινωστός από τον λόγο του Υπερείδου, ο οποίος είδε όνειρο και δέχθηκε τη συμβουλή του θεού, για πολιτικό ώμας ζήτημα. Το όνειρο θεωρήθηκε ωψύτικο και λίγο έλειψε να θρεψεί ο Ευεξίνπος στη φυλακή. Για τη σωτηρία του αφέρωσε στο ιερό χάλκινο άγαλμα της Υγείας, της οποίας πιθανόν ήταν στην Αθήνα.

Με τη στοά, που χρησιμεύει ως εγκιομητήριο, συνέδεται η σπουδαιότερη και διασημότερη επιγραφή του Αμφιαρέου, ο περίφημος ιερός νόμος (IG VII 235). Χαραγμένος στο πρώτο μίσθιο του 4ου αι., μας παρέχει ενδιάφερους πληροφορίες για το παλαιότερο κοιμητήριο, που βρισκόταν πιθανώς στον χώρο των βάθρων, καθώς και για τη λειτουργία του.

Ο χώρος εμπρός από τη στοά πιστεύεται ότι χρησιμεύει ως στάδιο στους αγώνες που γίνονταν στο ιερό, τους οποίους γνωρίζουμε από αρκετούς καταλόγους νικητών. Ο παλαιότερος

Κάτοψη του Αμφιάρειου

χρονολογείται στα πριν από το 338 π.Χ. χρόνια και αναφέρει **Άμφιαρειά τά μεγάλα**. Αρκετοί είναι οι κατάλογοι του ίου αι. π.Χ., οι οποίοι αναφέρουν νικητές των Αμφιαρειών και **Ρωμαίων**. Σώζεται μάλιστα η στήλη, εύρυμα των τελευταίων χρόνων, η οποία αναφέρει τους νικητές στα πρώτα **Άμφιαρά και Ρωμαία[α]**.

Πίσω από τη στοά, σκαμμένο μέσα στο λόφο, βρίσκεται το δάστημα θέατρο του Αμφιαρείου. Μερικώς αναστηλωμένο, χρησιμεύει και σήμερα για παραστάσεις και μουσικές εκδηλώσεις. Το οικόδομή της σκηνής, με αναστηλωμένη την κιονοστοιχία του προσκήνιου, έφερε δύο μεγαλογράμματες επιγραφές στο επιστύλιο του προσκήνιου ή πρώτη [δείνος ἀγωνοθήσας, τὸ προσκήνιον καὶ τοὺς πνίγακας Αμφιαράν] και στο επιστύλιο της σκηνής η δεύτερη [δείνος ιερεύς γενόμενος, τὴ σκηνὴν καὶ τὰ θυρώματα Αμφιαράν]. Οι επιγραφές χρονολογούνται, του προσκήνιου μετά το 200 π.Χ. και της σκηνής γύρω στο 150-140 π.Χ. Παρίγνωστο στοιχείο του θεάτρου είναι οι πέντε μαρμάρινοι με φυτική ανάγλυφη διακόσμηση βρόνοι, που βρίσκονται στην περιέρεια της ορχήστρας. Και οι πέντε χρονολογούμενοι στα χρόνια του Σύλλα, έχουν χαραγμένη εμπρός την ίδια επιγραφή **Νίκων Νίκωνς ιερεύς γενόμενος Άμφιαράω**. Δυτικά της στοάς βρίσκεται η

σειρά των βάθρων που πλαισίωνταν το δρόμο που οδηγούσε στο ναό. Πάνω στα είκοσι πέντε βάθρα που σώθηκαν στην αρχική τους θέση βρίσκονται χαραγμένες πλήθες επιγραφές, γύρω στις 150, αναθηματικές, χρονολογήσεις, επιγράμματα, αγωνιστικούς κατάλογοι και προξενικά ψηφίσματα.

Πρώτο βλέπουμε ένα βάθρο με χαραγμένο αγωνιστικό κατάλογο του ίου αι. π.Χ. (IG VII 416). Ακολουθόν δύο βάθρα (IG VII 259, 434), των οποίων τα γάλαμα τήταν αναθήματα του γνωστότατου Ωρωπού Καλλιγείτονος, γιου του Πύθωνος, ενώ πιο πέρα το βάθρο σε σχήμα Γ προσφέρει χαρακτηριστικό παράδειγμα αναγραφής ψηφισμάτων του Ωρωπού και του Κοινού των Βδωτών στον ίδιο χώρο. Είναι μεγάλη η σημασία των ψηφισμάτων των βάθρων του Αμφιαρείου για τη χρονολόγηση των αρχόντων του Κοινού των Βοιωτών και σημαντικό μέρος από τα συμπεράσματα σπουδαίων μελετών για τη θέμα αυτό θασιζόνται στα βάθρα αυτά, στη θέση των επιγραφών πάνω σ' αυτά, καθώς και στη σχέση των βάθρων μεταξύ τους.

Τα τρία βάθρα που ακολουθούν,

επίσης ιερέα Διοδώρου και της γυναικάς του Φανοστράτης (IG VII 271-272) το τρίτο (εικ. 6).

Το βάθρο που ακολουθεί κατασκευάστηκε επί ιερέως Ωρωποδώρου (IG VII 429), στο τελευταίο τέταρτο του ζου αι. Η αρχική αναθηματική επιγραφή όμως έχει σβηστεί και στη θέση της χαράχτηκε, γύρω στα 50 π.Χ., άλλη (IG VII 428), με την οποία τιμήθηκε ο Άππιος Κλαύδιος Πούλχερ, Ρωμαίος ύπατος που κατασκεύασε τα Μικρά Προπύλαια του Ιερού της Δήμητρας στην Ελευσίνα. Στην επιγραφή είναι φανερά τα ίχνη από το σβήσιμο της πρώτης ανάθεσης. Περιπτώσεις τέτοιας μετεπιγραφής αγαλμάτων σε Ρωμαϊκούς οξιώματούχους θα δρούμε αρκετές στα βάθρα που απομενούν ών τον ναό και δείχνουν, μαζί με άλλα στοιχεία που παρέχει η ανασκαφή του Αμφιαρείου, πως τον ίο αι. π.Χ. η ανεξάρτητη ακόμη πόλη του Ωρωπού ήταν τόσο πτωχή ώστε δεν είχε τη δυνατότητα να τιμήσει με πρωτότυπο άγαλμα και βάθρο τους ισχυρούς Ρωμαίους που ήθελε να κολακεύσει.

Άλλα σημαντικά βάθρα είναι: Των αγαλμάτων των βασιλέων της Αιγύπτου Πτολεμαίου Δ' του Φιλοπάτορος και της γυναικάς του Αριστόνης (IG VII 297). Του Τροιζήνιου Διομήδους (IG VII 336), που στη θέση της ανάθεσης έχει ένα ενδιαφέρον επίγραμμα: το βάθρο είναι χροιμοποιημένο για δεύτερη φορά (IG VII 334), για να τιμηθεί ένας

Η δεξιά όχθη του Αμφιαρείου με την κατοικίδιο συνοικία κατά την εποχή της ανασκαφής της.

Ωρώπιος. Του Γναίου Καλπουργίου Πείσιανος (IG VII 268), γνωστού και από την ανάμειξη του στη συνωμοσία του Κατιλίνα, και τέλος το βάθρο του αγάλματος του Βρούτου (IG VII 383), του δολοφόνου του Ιουλίου Καίσαρος. Ακολουθούν ακόμη τα βάθρα των αγαλμάτων του Διογένους Ασκληπιάδου από την Αλικαρνασσό (IG VII 431), φίλου του ποιητή Καλλιμάχου, του Γαϊού Σκριβίνιου Κουρίωνος (IG VII 331), συνεργάτη του Σύλλα στον πόλεμο εναντίον του Μιθριδάτη, του Μάρκου Αγρίππα (IG VII 349), που τιμήθηκε με μετεπιγραφή μετά το 27 π.Χ., της Αδείας, συζύγου του Αυτολύκου, αδελφού του θαυματίη της Θράκης Λυσιπάχου (IG VII 279), αφιέρωμα του ίδιου του Λυσιπάχου, και το βάθρο του αγάλματος του Ποπλίου Σερβίλιου Ισαυρικού, εγγονού του Μετέλλου. Η ανάθεση (IG VII 244) μνημονεύει τον Ισαυρικό ως ύπατο,

άρα χαράχθηκε μετά το 79 π.Χ. Τελευταίο είναι το βάθρο του αγάλματος του Σύλλα, ο οποίος τιμήθηκε και αυτός με τη μέδοδο της μετεπιγραφής (IG VII 264). Ο Ωρώπιος είχαν κάθε λόγο για την τιμήσουν τον Ρωμαίο δικτάτορα, γιατί αυτός, με απόφασή του, τους είχε παραχωρήσει το 86 π.Χ., «τῆς πόλεως και τῆς χώρας λιμένων τε τῶν Ὡρωπίων τὰς προσδόους ἀπάσας εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας, ἀς Ὡρώπιοι συντελούσιν θεῷ Ἀμφιαράῳ, ὁμοίας δὲ καὶ ἄς ἂν μετά ταῦτα ὑπέρ τῆς νίκης καὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ δῆμου τῶν Ῥωμαίων συντελέσουσι». (Ολεῖς τις φορολογικές προσδόους από τη χώρα και τα λιμάνια του Ωρωπού για να γίνονται αιγάνες και οι θυσίες που οργανώνουν και προσφέρουν οι Ωρώπιοι στον θεό Αμφιάραο, ακόμη δε και για εκείνες [τις θυσίες] που θα προσφέρουν εις το εξής για τις νίκες και την ευδωση της κυριαρχίας των Ρω-

μαίων.) Η υπόθεση όμως της παραχώρησης των φόρων της Ωρωπίας στον Αμφιάραο είχε προκαλέσει θόρυβο στην αρχαιότητα και ολόκληρο το ιστορικό της θλέπουμε στη γνωστή επιγραφή που σάξεται στο μουσείο του ειρού, η οποία περιέχει σε ελληνική μετάφραση το σχετικό *senatus consultum* (IG VII 413). Οι μισθωτές των φόρων (δημοσιώναι, *publicani*) είχαν αμφισθητήσει τη θεική ιδιότητα του Αμφιαράου και συνεπώς την παραχώρηση σ' αυτούν των προσόδων της Ωρωπίας, πράξη που τους ζηώντες. Την αμφισθητήση έλυσε η ρωμαϊκή σύγκλητος που έκρινε ότι ο Αμφιάραος ήταν θεός και το δηλώνει στην απόφαση της. Ο ναός, έως από τον οποίο είδαμε το βάθρο του αγάλματος του Σύλλα, χτίστηκε τον 4ο αι., π.Χ. και είχε έξι δωρικές κοίλονες στην πρόσοψη, ανάμεσα σε δύο δωρικούς ημικίονες, στους

Τα ερείπια του μεγάλου ναού του Αμφιαράου. Εμπρός δεξιά το βάθρο του αγάλματος του Σύλλα.

οποίους κατέληγαν οι πλευρικοί τοιχοί. Έδινε έτσι την εντύπωση ότι ήταν οκτάτυλος. Το νότιο μισό του ναού παρασύρθηκε στα υπότατα χρόνια της αρχαιότητας από το ποτάμι, σώθηκαν όμως ευτυχώς αρκετά μέλη από τον θρηγκό του, που δειχνύουν την καλή κατασκευή του. Φτιαγμένος από ωραίο ευκολοδούλευτο πωρόλιθο, είχε στις εξωτερικές επιφάνειες λεπτό κονίαμα, χρωματισμένο σε πολλά σημεία, και στοιλισμένο με κοσμήματα, μαιάνδρους, ανθέμια. Από τον Παυσανία γνωρίζουμε ότι στο εσωτερικό του ναού υπήρχε άγαλμα του Αμφιαράου, από το οποίο τίποτε δε σώθηκε. Από τις επιγραφές του ιερού ξέρουμε επίσης πώς εμπρός από το άγαλμα του θεού υπήρχε τράπεζα, όπου οι ιερέας ακούμπουσε τη χρυσή φιάλη, με την οποία έκανε τις σπονδές, καθώς και άλλα πολύτιμα σκεύη της λατρείας. Με ενάργεια περιγράφεται σε κάποια επιγραφή του

Αμφιαρείου, που βρίσκεται τώρα στο Λονδίνο (IG VII 303), πώς «συμβαίνει τινά τών ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Ἀμφιαράου ἀργυρωμάτων ἀχρεῖ γεγονέναι, τινά δὲ ἐπισκευητὴς χρείαν ἔχειν, είναι δὲ καὶ τῶν πρὸς τοὺς τοίχους ἀνακειμένων πεπτωκότα τινά, νόμισμά τε ἐπίσημον χρυσούν καὶ ἀργυρούν καὶ ἔτερα ἀπὸ παραδοσίους ἔχουσιν οἱ ιεράρχαι, πεπονθέναι δὲ καὶ τὴν φιάλην τὴν χρυσήν τὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης ἡ σπονδοποιεῖται ὁ ιερεὺς καὶ είναι ἀχρείαν» (επειδὴ συμβαίνει μερικά από τα πολύτιμα αφιερώματα που βρίσκονται πάνω στην ιερή τράπεζα του ναού να είναι ἀχρηστά πλέον, μερικά να έχουν ανάγκη επισκευής και ακόμη ορισμένα από εκείνα που κρέμονταν στους τοίχους να έχουν πέσει, δηλαδή χρυσός και ασημένια νομίσματα και κομματια πολύτιμου μετάλλου τα οποία οι ιεράρχες φυλάγουν για να παραδώσουν στους διαδόχους τους, και ἔχει επίσης υπο-

στεί φθορά και είναι ἀχρηστή η χρυσή φιάλη που βρίσκεται πάνω στην ιερή τράπεζα και με την οποία κάνει σπονδές ο ιερέας) αποφασίζεται να συσταθεί επιτροπή από τρεις πολίτες οι οποίοι θα παραλάβουν τα ἀχρηστά από πολύτιμο μετάλλο αφιερώματα. Θα επισκευάσουν όσα επισκευάζονται, θα λιώσουν τα υπόλοιπα και θα κατασκευάσουν αναθήματα από πολύτιμο μέταλλο στο θεό και νέα χρυσή σπονδική φιάλη. Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς τη μορφή του εσωτερικού του ναού, αν ἔχει υπόψη του εκκλησίες-προσκυνήματα, ακόμη και στην Αθήνα, γεμάτες με πολύτιμα αφιερώματα, κυρίως ασημένια, ομοιώματα ανθρώπων ή ανθρώπινων μελών, τα τυπία, μικροσκοπικά σκεύη ή ζώα.

Ανατολικά του ναού βρίσκεται ο θωμός του ιερού, γνωστός κι αυτός από την περιγραφή του Παυσανία και από τις επιγρα-

Μαρμάρινος θρόνος.

φές. Ήταν αφιερωμένος σε πολλές θεότητες και χωρισμένος σε πέντε μέρη που δηλώνονταν με ενωματωμένες στο θωμό μαρμάρινες στήλες, πάνω στις οποίες ήταν χαραγμένα τα ονόματα των θεών στους οποίους θυσιάζαν. Δύο τέτοιες στήλες μας σώθηκαν. Η μια έχει χαραγμένο 'Αμφιαράδο Άμφιλοχο' (IG VII 421) (του Αμφιαράου και του Αμφιλόχου) και η άλλη 'Ιστίνης' (της Εστίας). Και οι δύο στήλες επιβεβαιώνουν την ακριβεία της διήγησης του Παυσανία.

Στη θεμελίωση του θωμού θα ιδούμε δύο μικρότερους και παλαιότερους θωμούς, ενώ εμπρός και βόρεια του θωμού σώζεται ένα μέρος από το περιφήμιο «θέατρον τό κατά τὸ θωμὸν» (το θέατρο κοντά στο θωμό), όπως το χαρακτηρίζει κάποιο απτικό ψήφισμα της περιόδου 338-322 π.Χ. (IG VII 4255). Πολύ κοντά στο θωμό, νοτιότερα, δρίσκεται η ιερή πηγή, από την οποία, ανάμεσα από θαβάδες πλατάνια, εξακολουθεί να αναβλύζει νερό, όπως τον 5ο αι.

π.Χ., όταν ιερύθηκε το ιερό. Με την ιερή πηγή και την κρήνη που πρέπει να βρισκόταν πλάι της συνδέεται το περιφήμιο ψήφισμα του 333/32 π.Χ. (IG VII 34990 IG VII² 338), με το οποίο τιμήθηκε ο επιμελητής κρηνών Πυθέας Σωσιδήμου 'Αλωπεκήθεν, ο οποίος «τήν εν Ἀμφιαράου κρήνην κατεσκεύασεν καὶ τῆς τοῦ υδατος ἀγαγῆς καὶ τῶν ὑπονόμων ἐπιμελήταιν» (κατασκεύασε την κρήνη στο ιερό του Αμφιαράου και φρόντισε για τη διοχέτευση του νερού και την καλή λειτουργία των αγαγών των νερών).

Πλάι στην ιερή πηγή βρίσκονταν τα λουτρά, κατασκευασμένα τον 4ο αιώνα. Ένα απτικό ψήφισμα της περιόδου 338-322 π.Χ. αναφέρεται στο θέμα της επισκευής των λουτρών και της κρήνης και μας προσφέρει ενδιαφέρουσες τεχνικές λεπτομέρειες για τη μορφή και την κατασκευή τους (ΑΕ 1923, 36 αρ. 123). Πιθανώς τα λουτρά αυτά να ήταν τα ανδρικά, και τα άλλα, στην ανατολική είσοδο του ιερού, τα γυναικεία.

The Amphiaraeion of Oropos

V. Petrakos

At the northernmost land of Attica amidst a pine forest the major sanctuary of ancient Greece dedicated to the chthonian god Amphiarao is located.

It was founded in the end of the fifth century BC and was a healing sanctuary. People suffering from physical illness or from the burden of crucial problems were asking the god's help in order to be cured or relieved. To achieve their objective the god's suppliants had to follow a certain procedure instructed to them either by the sanctuary's personnel or by the text incised on a specific stela (sacred law). The physical or psychological diseased was healed or consoled by the god while been in sleep.

The edifices of the sanctuary are built along the banks of the ravine torrent. On the left bank the official buildings are located (the stoa, theater, temple, altar, e.t.c), while on the right one the living quarters lie.